

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Н.В. Перегончук. Психологічні особливості професійної спрямованості майбутніх психологів. У статті проведено аналіз таких понять, як "особистісна спрямованість" та "професійна спрямованість", а також виявлено основні компоненти, що формують професійну спрямованість особистості майбутнього психолога. Розкрито змістову й динамічну характеристики поняття "професійна спрямованість". Визначено основні групи мотивів, що детермінують професійну спрямованість майбутніх психологів. Встановлено, що компоненти професійної спрямованості стають стійкішими за рахунок більш ґрунтовного пізнання перспективи майбутньої професійної діяльності і пов'язані з процесами самопрогнозування й самопланування індивідуальної траєкторії професійного розвитку майбутнього психолога.

Ключові слова: професійна спрямованість, компоненти професійної спрямованості, ставлення до професії, цінності, мотиви, професійні мотиви, професійна компетентність майбутніх психологів.

Н.В. Перегончук. Психологические особенности профессиональной направленности будущих психологов. В статье проведен анализ таких понятий, как "личностная направленность" и "профессиональная направленность", а также определены основные компоненты, с помощью которых формируется профессиональная направленность личности будущего психолога. Раскрыта содержательная и динамическая характеристика понятия "профессиональная направленность". Определены основные группы мотивов, детерминирующих профессиональную направленность будущих психологов. Установлено, что компоненты профессиональной направленности становятся более стойкими за счет глубокого познания перспектив будущей профессиональной деятельности и связаны с процессами самопрогнозирования и самопланирования индивидуальной траектории профессионального развития будущего психолога.

Ключевые слова: профессиональная направленность, компоненты профессиональной направленности, отношение к профессии, ценности, мотивы, профессиональные мотивы, профессиональная компетентность будущих психологов.

Постановка проблеми. У період трансформаційних змін сучасного суспільства перед вищою школою стоїть завдання забезпечити систему освіти фахівцями, здатними на високому рівні виконувати майбутню професійну діяльність, бути творчими та конкурентоспроможними.

Професія психолога належить до загальної групи професій, що входять до групи "людина-людина". Традиційно теоретико-емпіричні дослідження психологічних особливостей формування професійної компетентності майбутнього психолога були зорієнтовані на аналіз особистісних

властивостей, професійно важливих якостей, здібностей та вмінь. При цьому проблема динамічних тенденцій, що спонукають формування професійної компетентності майбутніх психологів, рідко ставала предметом спеціальних психологічних досліджень.

Мета статті – теоретичне вивчення психологічних особливостей професійної спрямованості майбутніх психологів та розкриття специфіки її ціннісно-сміслових і мотиваційних компонентів.

Аналіз попередніх досліджень. Дослідженню цієї проблеми присвячено чимало наукових праць, де висвітлюються різні аспекти професійної спрямованості: зміст і структура професійної спрямованості (Л.І. Божович, Б.Ф. Ломов, Н.В. Кузьміна, С.Л. Рубінштейн), етапи становлення на рівні сформованості професійної спрямованості (Л.М. Ахмедзянова, Т.Д. Дубровицька), критерії оцінки професійної спрямованості та методи її діагностики (А.О. Реан, О.І. Щербаков), умови та шляхи формування й корекції професійної спрямованості особистості студентів (М.І. Дяченко).

У вітчизняній психології спрямованість особистості розуміється як соціально обумовлена характеристика, та підкреслюється її залежність від свідомого вибору людини. Аналіз попередніх досліджень свідчить, що спрямованість особистості описується через різні аспекти. Так, С.Л. Рубінштейн описує її через потреби й інтереси, О.Н. Леонтьєв – через головні мотиваційні лінії, В.С Мерлін та Л.І Божович – як відносно стійку й незалежну від ситуації систему мотивів, Б.Ф. Ломов – як системотвірні властивості, що визначають весь її психічний склад.

Виклад основного матеріалу. Теоретичною основою вивчення проблеми формування професійної спрямованості майбутніх психологів є концепція спрямованості особистості С.Л. Рубінштейна. Уявлення про спрямованість особистості тісно пов'язано з висунутим С.Л. Рубінштейном принципом детермінізму, відповідно до якого зовнішні впливи викликають ефект лише через призму внутрішніх умов і протиставляються уявленням про активності через зовнішні впливи, де активність тлумачиться як особлива сила, що не залежить від взаємодії суб'єкта з предметним середовищем [7].

Професійну спрямованість майбутніх психологів слід також розглядати як компонент спрямованості особистості, що конкретизується в професійній діяльності. С.Л. Рубінштейн [7] при психологічному аналізі особистості робить спробу відповісти на три важливі питання: спрямованість, установки й тенденції, потреби, інтереси, ідеали; здібності; характер.

Перераховані аспекти психічного складу особистості взаємопов'язані та взаємозумовлені й у реальній професійній діяльності людини тісно переплетені. Спрямованість особистості породжує певні вчинки, що переходять у характер і закріплюються в ньому як властивості особистості.

Наявність інтересу до професійної діяльності стимулює розвиток здібностей у відповідному напрямку, а наявність відповідних здібностей своєю чергою стимулює інтерес до діяльності. Характер і собі у своєму змістовному аспекті пов'язаний з тим, що ж є значимим у світі й що для людини є смыслом життя та діяльності. Саме те, що є особливо значимим для людини, виступає в кінцевому підсумку як мотиви й цілі її діяльності й визначає справжній стрижень особистості.

Спрямованість особистості С.Л. Рубінштейном [7] розглядалась як динамічні тенденції, що утворюються в процесі діяльності й спонукають до неї, а також як потреби, інтереси та ідеали. Потреби, залежно від міри їх усвідомлення, виступають як захоплення та як бажання. Оскільки потреби та інтереси розвиваються, змінюються, перебудовуються, їхня спрямованість проявляється в широких і багатих тенденціях, які є джерелом різноманітності й різносторонності в професійній діяльності.

С.Л. Рубінштейн у спрямованості особистості виокремлював два компоненти: 1) її предметний склад (спрямованість – це завжди спрямованість на щось); 2) напруга, яка при цьому виникає (емоційна складова) [7].

Професійна спрямованість – це окремий прояв загальної спрямованості особистості. Вона характеризує професійний і особистісний розвиток особистості, з'являється до моменту вибору професії, професійного навчального закладу і характеризується професійними інтересами, прагненнями, схильностями, а також ставленням до самої проблеми вибору професії, мотивами й найближчими намірами.

А.Р. Мусалаєва визначає професійну спрямованість як установку на розвиток особистості відповідно до вимог діяльності, що супроводжує все свідоме життя суб'єкта праці. Її можна охарактеризувати як фіксований на певному віковому етапі рівень цілісного процесу становлення особистості майбутнього фахівця [6].

Інші дослідники [3] розглядають професійну спрямованість як систему мотивів та інтересів, що орієнтують діяльність особистості. На думку А.П. Сейтешева [10], професійна спрямованість за своєю структурою становить складне утворення, що містить у собі предметний зміст, світогляд і певні динамічні властивості.

Так, Є.О. Климов розглядає формування професійної спрямованості як значимий напрямок розвитку людини як суб'єкта праці. До професійної спрямованості входить розвиток інтересу до цілей, смыслу, засобів праці, до її об'єктів і результатів, розвиток потреби в продуктивній суспільно-корисній праці, формування відповідних переконань. Формування професійної спрямованості особистості детермінує створення умов для засвоєння вмій, знань і навичок, необхідних для набуття професійної компетентності й для професіоналізації взагалі. Стійкість спрямованості

значною мірою пов'язана з формуванням особистісних якостей для створення можливостей виконання професійної діяльності [4].

Отже, професійна спрямованість – це сукупність мотиваційних утворень (інтересів, потреб, схильностей, прагнень), пов'язаних з професійною діяльністю людини, що впливають на вибір професії, прагнення реалізувати себе в ній, задоволеність від неї.

Професійна спрямованість майбутніх психологів – це результат професійного самовизначення, наслідком якого може стати позитивне, негативне чи невизначене ставлення до професії. Професійна спрямованість характеризується такими параметрами:

- мотиви вибору професії та задоволеність цим вибором;
- наявність стійкого інтересу до професії;
- самооцінка своєї відповідності вимогам професії;
- реалістичність уявлень про професію;
- ставлення особистості до своєї професії і зіставлення зі своїми можливостями [3].

У понятті "професійна спрямованість" можна виділити окремі елементи, що виражають її змістовну й динамічну характеристики. До першого належать повнота й рівень сформованості, до другого – її інтенсивність, тривалість і стійкість. Повнота й рівень спрямованості несуть змістовно-особистісну характеристику професійної спрямованості й значною мірою містять її формально-динамічні особливості. Під повнотою професійної спрямованості розуміють різноманітність мотивів переваги професії. Вибіркове ставлення до професії найчастіше починається із виникненням особистих мотивів, пов'язаних з окремими сторонами змісту діяльності, з процесом або з якимись зовнішніми атрибутами професії, такими як, наприклад, її творчі можливості, перспективи професійного зростання, престиж професії, її суспільна значущість, матеріальні, гігієнічні та інші умови праці, її відповідність звичкам, особливостям характеру тощо.

До структури професійної спрямованості входять [6]: когнітивний (пов'язаний з усвідомленням мети діяльності), емоційний (показує емоційне ставлення до об'єкту діяльності) і дієвий (пов'язаний з відчуттям професійної вмілості, готовності до самостійної роботи) компоненти. Структура професійної спрямованості складається зі змістовної сторони намірів чи планів майбутнього психолога щодо вибору галузі, професії, спеціальності, функціональної придатності особистості (схильностей і здібностей), мотиваційної сфери (обґрунтування вибору) і психологічної готовності до роботи за обраною професією.

Розглядаючи мотиви, що лежать в основі професійної спрямованості, можна виокремити п'ять груп:

- 1) група мотивів, що виражають потребу в тому, що становить основний зміст професії [1];

2) мотиви, пов'язані з відбиттям деяких особливостей професії в суспільній свідомості (мотиви престижу, суспільної значущості професії) [2];

3) мотиви, що виражають потреби особистості, які склалися раніше, й актуалізуються при взаємодії з професією (мотиви саморозкриття й самоствердження, матеріальні потреби, особливості характеру, звичок) [8];

4) мотиви, що відбивають особливості самосвідомості особистості в умовах взаємодії з професією (переконаність у власній придатності, у володінні достатнім творчим потенціалом, професія – це "моє покликання") [4];

5) мотиви, що виражають зацікавлення людини в зовнішніх об'єктивно неістотних атрибутах професії, прагнення до окремих "романтичних професій" [2].

Розглядаючи зазначені групи мотивів, можна побачити таку особливість, що полягає в їхньому неоднаковому ставленні до об'єктивного змісту професійної діяльності. Мотиви, що належать до першої групи, роблять близьким і потрібним людині найістотніше в обраній професійній діяльності, те, в чому полягає її об'єктивне призначення. Інші групи мотивів не так тісно пов'язані з основним змістом професійної діяльності. Вони кристалізують потребу не стільки власне в діяльності, скільки в різних пов'язаних з нею обставинах. Варто зазначити й те, що визначальною умовою успішного здійснення професійної діяльності майбутнього психолога є смислоутворювальні мотиви, функція яких виявляється в особистісному смислі професійної діяльності для особистості. Вони виступають безпосередньо внутрішньою спонукальною силою активності суб'єкта праці, спонукаючи його до діяльності та надаючи їй особистісного смислу.

У психологічній літературі існує ще одна класифікація мотивів. Розрізняють мотиви прямі та побічні [8]. У першому випадку людина працює заради тієї справи, яку виконує. Саме виникнення прямих мотивів можна вважати свідченням того, що обрана діяльність набуває безпосередньої особистісної значущості для людини. До прямих мотивів професійної діяльності належать усвідомлення свого трудового покликання, переживання суспільної значущості своєї праці. Керуючись у процесі нецікавої для неї роботи почуттям обов'язку, людина не пристосовується до зовнішніх вимог, а засвоює їх. Почуття обов'язку не є побічним мотивом, оскільки воно глибоко пов'язано з виконуваною діяльністю, головним чином, з її результативністю. Якщо людину спонукають до діяльності побічні мотиви, внутрішньо не пов'язані з її змістом або результатом, то не можна сказати, що вона працює заради тієї справи, якою зайнята.

Отже, можна зробити висновок, що професійна спрямованість – це провідна інтегральна якість особистості, характерною рисою якої є вибіркоче й мотиваційне ставлення майбутнього психолога до вибору професії відповідно до покликання й ідеалів, світогляду й інтересів.

Разом із тим, стосовно до різних сфер психологічної науки й практики як факторів, що детермінують професійну компетентність майбутніх

психологів, досить часто називають різні, часто протилежні здібності й особистісні якості. За таких умов професійну спрямованість майбутніх психологів можна розглядати як базовий конструкт, що й буде визначати специфіку майбутньої професії психолога.

Професійно компетентний майбутній психолог – це суб'єкт професійної діяльності, що усвідомлює й емоційно переживає її соціально-ціннісний результат та обов'язковість досягнення соціально-фіксованих цілей професійної діяльності, визначає систему засобів професійної діяльності, свідомо вибирає й упевнено володіє інструментальними засобами діяльності (зовнішніми та внутрішніми, матеріальними та функціональними).

Виходячи з положення С.Л. Рубінштейна про те, що "внутрішні причини діють через внутрішні умови", можна припустити, що "внутрішніми умовами" формування професійної свідомості є уявлення про власні професійні перспективи та кар'єру [7].

У процесі оволодіння професією потреби та інтереси майбутнього фахівця виникають і деталізуються внаслідок усвідомлення професійних перспектив й адекватної узгодженості вимог до перспектив з наявними здібностями, знаннями й уміннями. У цьому випадку перспективи виступають як окрема мета майбутнього психолога. Формування й підтримка стійкої професійної спрямованості особистості студента є безперервним процесом узгодження вимог до перспектив за допомогою діяльності на основі зворотного зв'язку.

Формування мотивів, як зазначає В.І. Ковальов [5], так само, як системи цілей і намірів, відбувається паралельно з формуванням потреб. Потреба та інші компоненти (інтереси, потяги, цілі, наміри) стають стійкішими за рахунок більш ґрунтовного пізнання перспективи й трансформації потреби, що виникла в людини, в конкретні мотиви.

Поняття "професійна кар'єра психолога" відбиває предметний зміст конкретної професії, професійної діяльності й професійного співтовариства. Визначити категорію "професійна кар'єра психолога" можливо й через її співвіднесені категорії, такі як "професіоналізм", "професійна спрямованість" і "професійно особистісний розвиток".

Практичними причинами посилення уваги до проблеми прогнозування професійної кар'єри психолога є пошук детермінант досягнення майбутніми психологами професійного успіху на всіх етапах професіогенезу. Велике значення в цьому процесі мають процеси самопрогнозування та самопланування індивідуальної траєкторії професійного розвитку: усвідомлення цих процесів дозволить виявити роль компонентів професійної спрямованості (професійних інтересів, потягів, ідеалів) у побудові суб'єктивної картини життєвого шляху майбутнього психолога.

Прогнозування – це обов'язковий компонент будь-якої цілеспрямованої свідомої діяльності майбутнього психолога. Прогнозування дозво-

ляє особистості екстраполювати себе в майбутнє, будувати гіпотези про ймовірність подій і готуватися до них. Прогнозування визначається і як вміння подумки будувати уявлення, припущення про своє майбутнє на основі оцінки своїх можливостей та отриманих знань. Змістовною стороною прогностичної діяльності є прогноз та необхідні знання для побудови прогнозу. Такими знаннями можуть бути свідчення про минуле й теперішнє процесу чи явища, перспективи якого визначаються [9].

- Професійне самопрогнозування відбувається за двома напрямками:
- прогнозування розвитку професійно важливих якостей;
 - прогнозування успішності оволодіння професійною діяльністю.

Особливості професійного самопрогнозування визначаються такими факторами, як професійна самооцінка, уявлення про професію та своє місце в ній, смислотворювальні орієнтації особистості й самоставлення [9].

Процеси прогнозування в нормі органічно пов'язані з процесами планування. План і прогноз можуть не збігатись у двох випадках: при наявності складних невизначених ситуацій і при формуванні нереального прогнозу. У такому разі замість терміна "план" доречно використовувати термін "сценарій розвитку".

Обов'язковою умовою самопланування є самопізнання, що надає життєвим планам реалістичності. Об'єктами прогнозу можуть виступати лише основні обриси майбутнього життя: професія, стиль життя, рівень домагань. З огляду на ймовірнісний характер майбутнього планування життя не може бути деталізованим і точним. Життєві плани відрізняються від передбачення майбутнього відсутністю фіксації загального образу майбутнього життя і встановленням конкретних завдань та засобів їх досягнення. У цілому, моделювання образу "Я в майбутньому" є важливим інструментом у здійсненні життєвих планів майбутнього психолога.

Життєві плани не тільки усвідомлюються особистістю, але й виникають внаслідок прийняття нею певних життєвих рішень. У зв'язку з цим виникає проблема суб'єкта життєвого плану, який своє життя робить предметом рефлексії та волі. Враховуючи суб'єктну позицію конструювання життєвих планів, можна відзначити, що плани не можуть бути нав'язані чи рекомендовані особистості, але завжди є її самостійним продуктом, завжди є "виношеними" й "вистражданими". Об'єктами планування можуть виступати спосіб життя людини, соціальний статус і соціальні ролі, основні компоненти професійної діяльності, сімейне життя, кар'єра.

Життєвий шлях особистості, життєві вибори значною мірою визначають життєві плани. Життєвий план відбиває прагнення особистості побудувати своє життя відповідно до потреб, рівня домагань, внутрішніх позицій з урахуванням суб'єктивних обставин умов життя. Життєві плани можуть бути різною мірою стійкими та вираженими, але завжди мають бути усвідомленими.

Висновки. Отже, професійна спрямованість майбутнього психолога формується як до моменту вступу у вищий навчальний заклад, так і в процесі професійного навчання. Структура професійної спрямованості та її зміст змінюються разом з особистісним зростанням фахівця. З розширенням професійних уявлень майбутніх психологів змінюється й мотивація навчання, а також задоволеність вибором, професійні плани й власне ставлення до майбутньої професії. Розвиток професійної спрямованості в процесі навчання у вищому навчальному закладі сприяє подальшому особистісному й професійному зростанню майбутнього психолога.

Перспективи подальших досліджень полягають у виявленні на основі аналізу психолого-педагогічної літератури та матеріалів наукових конференцій основних компонентів, що впливають на формування професійної спрямованості майбутніх психологів.

Список використаних джерел

1. Вилюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека / В.К. Вилюнас. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 288 с.
2. Кирт Н.Л. Некоторые особенности профессионального становления будущих психологов / Н.Л. Кирт // Региональная служба практической психологии. – Самара, 2002.
3. Казанцева Т.А. Взаимосвязь личностного развития и профессионального становления студентов-психологов / Т.А. Казанцева, Ю.Н. Олейник // Психологический журнал. – 2002. – №6. – С. 51-59.
4. Климов Е.А. Пути в профессионализм (психологический взгляд) / Е.А. Климов – М. : ФЛИНТА, 2003. – С. 236-238.
5. Ковалев В.И. Мотивы поведения и деятельности / В.И. Ковалев; [отв. ред. А.А. Бодалев ; АН СССР, Ин-т психологии]. – М. : Академический проект, 1988. – 191 с.
6. Муслаева А.Р. Особенности формирования профессиональной направленности психолога в период вузовского обучения./ А.Р. Муслаева. – Ставрополь : СевкавГТУ, 2004. – 25 с.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн – М., 1998.
8. Рудик П.А. Мотивы поведения деятельности / П.А. Рудик. – М. : Владос, 2004. – 136 с.
9. Сараева Е.В. Психологические особенности профессионального самопрогнозирования личности будущего педагога : автореф. дисс. ... канд. психол. наук / Е.В. Сараева. – Курск, 2003. – 19 с.
10. Сейштов А.П. Пути профессионального становления учащей молодежи / А.П. Сейтешев – М. : Высшая шк., 1988. – 336 с.

Spisok vykorystanykh dzherel

1. Viljunas V.K. Psihologicheskie mehanizmy motivacii cheloveka / V.K. Viljunas. – M. : Izd-vo MGU, 1990. – 288 s.
2. Kirt N.L. Nekotorye osobennosti professional'nogo stanovlenija budushhij psihologov / N.L. Kirt // Regional'naja sluzhba prakticheskoj psihologii. – Samara, 2002.
3. Kazanceva T.A. Vzaimosvjaz' lichnostnogo razvitija i professional'nogo stanovlenija studentov-psihologov / T.A. Kazanceva, Ju.N. Olejnik // Psihologicheskij zhurnal. – 2002. – №6. – S. 51-59.
4. Klimov E.A. Puti v professionalizm (psihologicheskij vzgljad) / E.A. Klimov – M. : FLINTA, 2003. – S. 236-238.
5. Kovalev V.I. Motivy povedenija i dejatel'nosti / V.I. Kovalev; [otv. red. A.A. Bodalev ; AN SSSR, In-t psihologii]. – M. : Akademicheskij proekn, 1988. – 191 s.
6. Muslaeva A.R. Osobennosti formirovanija professional'noj napravlenosti psihologa v period vuzovskogo obuchenija. / A.R. Muslaeva. – Stavropol' : SevkavGTu, 2004. – 25 s.
7. Rubinshtejn S.L. Osnovy obshhej psihologii / S.L. Rubinshtejn – M., 1998.
8. Rudik P.A. Motivy povedenija dejatel'nosti / P.A. Rudik. – M. : Vlados, 2004. – 136 s.
9. Saraeva E.V. Psihologicheskie osobennosti professional'nogo samoprognozirovanija lichnosti budushhego pedagoga : avtoref. diss. ... kand. psihol. nauk / E.V. Saraeva. – Kursk, 2003. – 19 s.
10. Sejshtev A.P. Puti professional'nogo stanovlenija uchashej molodezhi / A.P. Sejshtev – M. : Vysshaja shk., 1988. – 336 s.

N.V. Peregonchuk. Psycokological features of professional competence of future psychologists. This article considers such concepts as "personal orientation" and "professional orientation" as well as identifies the key components that form the professional orientation of a future specialist. The article deals with analysis of the features of forming of professional orientation components in future psychologists. Content and dynamic descriptions of the category "professional orientation" are exposed. It is shown that one of the forms of professional orientation the development is enriching its motives.

The author describes the semantic and dynamic aspects of the concept and the basic groups of reasons that determine the professional orientation of future psychologists. Finally, it is determined that the prominent conditions of successful realization of professional activity of the specialist come forward directly as internal incentive force of activity of the subject.

Key words: professional orientation, components of professional orientation, attitude toward a profession, values, professional competence of the future psychologists.

Отримано: 28.11.2015 p.